1.

БИБЛИОТЕКА
ОДЕЉЕЊА ЗА ИСТОРИЈУ
Филозофског факултета
Универзитета у Београду

Димитрије Богдановић

СТАРЕ СРПСКЕ БИОГРАФИЈЕ

ПРЕДГОВОР

I

О књижевном роду српских биографија средњег века постоји доста велика литература. Биографије су, од свих дела наше старе књижевности, привлачиле до сада највећу пажњу. У скромним, али не и сасвим недовољним размерама, издати су текстови, написане студије, објављени преводи одн. преноси ових текстова на савремени српскохрватски језик, па је читав тај књижевни рад, углавном, нашао своје место у савременој култури, у школи и у широј читалачкој средини. Други су књижевни родови, као на пример, песништво, или апокрифна књижевност, много мање познати и популарни; њих знају и њима се за сада баве претежно стручњаци, специјалисти за књижевну и културну историју нашега средњега века. У поређењу с тим родовима, требало би, можда, да будемо задовољни нашим знањем о старим биографијама. Ипак, ствари ни ту не стоје нарочито добро. Не само што издања њиховог оригинала не испуњавају услове модерног издавања старих текстова, не само ни због тога што преводи старих биографија представљају, и даље, тек прве покушаје и огледе преноса на савремени језик. Горе је од тога, што ни тај књижевни род, условно најпознатији, није добио своју потпуну и савремену књижевноисторијску и теоријску, естетску студију, што је захваћен само у одломцима и осветљен само у ономе што је периферно и споредно. Уосталом, то је у последње време већ више пута уочавана и наглашавана чињеница.

Биографије су посебан род наше старе књижевности, али у суштини ништа посебно у односу на књижевно стварање других земаља Европе у средњем веку. Оне припадају књижевној врсти *житија*, и основна обележја њихова носе сакрални, свештени карактер. Оне се морају посматрати у склопу читаве једне литературе која је само условно »биографска«, а позната је и негована почев од Византије па све до крајњег запада Европе. Та литература обрађује живот светаца. Развијена мање из хеленистичког биографског стварања (Плутарх), а више из тзв. »мученичких дела« и анегдота о првим хриш-

ћанским пустињацима и подвижницима, она ће до краја свог вишевековног развоја задржати нешто што је разликује од правих и једноставних животописа. То је, пре свега, разлика у дефиницији предмета. Средњовековно житије, или у ширем смислу *хагиографија* (грч. опис живота светаца, биографија светаца), говори о људима који, за писца као ни за читаоца, нису само људи; то су личности изузетне, личности које су достигле највиши ступањ моралног савршенства и нешто још преко тога — сам идеал људског живота у средњем веку: сједињење са Богом, испуњење божанством. Околности живота ових људи, живота светаца, разумљиво, већ у начелу нису обичне нити могу бити посматране из уобичајеног, овоземаљског угла. У њима се тражи и истиче само оно што је необично и »божанско«, што није »од овог света«. Док је хеленистичка биографија имала за циљ да прикаже првенствено овоземаљског хероја, дотле је средњовековно житије (грч. виос, лат. Vita) покренуто и у потпуности одређено тежњом да овоземаљског хероја пренесе у »пету« димензију, у свет надземаљски, да у његовом животу препозна натприродна дејства божја и покаже како се и у људском »житију«, што ће рећи — живљењу, може достићи поистовећеност са прототипом будућег бесмртног човека — богочовеком Христом. Према томе, не може бити никаквог колебања у погледу основног обележја и тежњи хагиографске литературе уопште, а у њој и наше »биографске« књижевности: то је средњовековна религиозна интерпретација света. Отуда и практично-поучни карактер ове књижевности, њена непосредна, тако рећи литургичка функционалност. Житије се пише да би деловало примером и омогућило читаоцима (или још боље — слушаоцима) даље изједначавање са праузором идеалног човека. Житије светих треба да множи свете људе, да рађа нове свеце. Зато се оно чита на богослужењу, у цркви и манастиру. Ако је кратко, тзв. *пролошко* житије, онда у склопу редовног богослужења, између црквених песама посвећених светоме. Ако је дугачко, *опширно*, онда у трпезарији манастира, у току дана, или и више дана, за време обеда братије. И у једном и у другом случају, читање ће бити пропраћено молитвом и изведено, према томе, у једној емотивно посебно оживљеној и настројеној атмосфери. То није само форма, већ смисао писања и читања свих житија, дакле и наших старих житија, биографија.

Шта су, заправо, наше старе биографије? То су житија оних владара и црквених поглавара који су добили црквени култ. У ствари, појам биографије односи се само на један део наше хигиографске књижевности. Осим живота светих краљева и архиепископа српских, од Саве до цара Уроша и деспота Стефана Лазаревића, наша хагиографска књижевност обухвата и друга житија. Она

је, пре свега, познавала грчковизантијску хагиографију, у преводу, и то углавном у склопу тзв. *пролога* или *минологија*. То су повећи зборници житија сређених по календарском реду прослављања светаца, било за сваки дан године, када су житија обично краћа или и краћа и нешто дужа (а увек снабдевена уводним стиховима — »стиховни« пролози), или за одабране дане, када су житија по правилу дужа. Осим тога, извесна преведена грчка житија, због своје особите занимљивости и поучности, издвајана су и преписивана посебно, као нпр. *Житије св. Борђа, св. Павла Кесаријског, Алексија Човека Божјег, Марије Египћанке, св. Василија Новог, св. Петке*. Преписивана су и читана и домаћа житија, почев од старословенских — житија »моравских«, затим *Житија светог Наума, Јована Рилског, Јоакима Сарандапорског, Јована Владимира, Илариона Мегленског, Петра Коришког*, све до *Житија Борђа Кратовца* од попа Пеје (XVI век). Тек уз то долазе и житија посвећена владарима немањићке династије и најзнаменитијим српским архиепископима, и та житија се издвајају као посебна група, као *биографије*.

У науци се до сада можда превише инсистирало на раздвајању биографија од осталих житија, па су чак биографије, мада им је признато хагиографско порекло, супротстављане хагиографији. На сваки начин су се тражили елементи који би нашу биографију одвојили од житија. Разлози за та настојања леже пре свега у недовољном познавању средњовековне хагиографске књижевности уопште, а посебно византијске хагиографије. Та се књижевност схватала сасвим упрошћено, углавном у светлу оне оцене коју је Доситеј Обрадовић дао »прологзима и житијима« што их је читао у Хопову: то је, према тој оцени, књижевност пуке калуђерске маште, сва на исти калуп, досадна и примитивна, пуна ђаволâ и бизарних чудеса, о лицима која највероватније никада нису ни постојала. Међутим, византијска хагиографија није само то, мада и таквих житија има, има их не мали број. Уместо кроз поређење са овим мрачњачким и уметнички безвредним дѐлом византијске хагиографске књижевности, са овим, слободно речено, хагиографским шундом, било је боље посматрати нашу биографију кроз поређење са таквим изврсним грчким житијима какво је, на пример, *Житије св. Симеона Новог Теолога* (око 949—1022) од његова ученика Никите Ститата, или она ранија — из пера Кирила Скитопољског (VI век): *Житије св. Саве Јерусалимског* (+ 532) или *Житије св. Евтимија* (+ 473). То ни до данас није учињено, а ту се, заправо, налазе добри обрасци наших биографија (С. П. Розанов, 1911). С друге стране, присуство чудеса, ако ствари посматрамо у склопу читаве средњовековне идеологије, није никаква књижевна мана ових текстова. Нема, стога, потребе умањивати значај тог момента у биографијама,

и на тај начин, вештачки и без много основа, одвајати биографије од житија. Не постоји, на пример, никаква битна књижевна разлика између *Житија светог Саве* и *Житија светог Петра Коришког*, два дела једнога истог писца (Теодосија), али је и сада ово друго без размишљања стављано у »житија«, а оно прво у »биографије«, па се тако догодило да *Житије светог Петра Коришког*, у књижевном погледу, иначе, изврсно, ни до данас није пренето на савремени књижевни језик!

Нема основа раздвајати биографије од житија само због тога што су биографије, уопште узев, историчније од житија. Има и житија, и то велики број таквих, која су историчнa у истој мери као што су наше биографије. Петар Коришки је, на пример, сасвим реална историјска личност. Један други моменат, само донекле, и условно, издваја биографије из општег хагиографског опуса наше средњовековне књижевности. То је чињеница да се наша биографија, захваљујући Данилу и његовом ученику, а нарочито Константину Философу, развија ка извесним облицима чисте историографије. Временом се осећа тежња да »оносветско« и апстрактно буде ипак замењено »овосветским« и конкретним. Константин Философ је у *Житију деспота Стефана* дао један нови тип житија, који га приближава нашим данашњим представама о томе како треба да изгледа једна биографија; он то чини под непосредним утицајем хеленистичког животописа. Тиме се, несумњиво, наслућује ренесанса у нашој старој књижевности, али је и тај тип биографије, мада рационалнији и »приземнији«, у идеолошком, естетском и формалном погледу још у оквирима средњовековног житија.

Најзад, постоји и један ванкњижевни разлог за издвајање биографија. То је њихово друштвено обележје и порекло. За разлику од осталих житија, грчких и српских, која захватају у све слојеве друштва и свуда, од царског двора до јазбине лумпенпролетера и просјака, проналазе и откривају свете људе, наше су старе биографије ограничене на круг старога српског двора. Можда је претерано речено да су оне представљале »неку врсту дворске литературе«, поготову да су биле »намењене уском броју читалаца, са циљем да у првом реду васпитају синове владара и велможа« (Д. Павловић), али је чињеница да је низ српских биографија потекао из пера једног Немањића, да све његове свете личности припадају или владајућој династији Немањића или врховима српске цркве — коју је основао опет Немањић, исти тај Немањић, и која је, осим њега, бројала међу својим архиепископима још неколико чланова династије или високе, »велике« властеле. Стиче се, оправдано, утисак да је основни мотив стварања овога великог хагиографског опуса истоветан са мотивом за стварање тзв. општих култова српских светаца, култова који су добили углавном само владари и црквени поглавари (Л. Павловић).

То је чињеница од крупног културноисторијског значаја, али је у теоријскокњижевном, естетском погледу не треба ни прецењивати. Она је ту значајна уколико се њоме може објаснити високи естетски ступањ биографија, оплемењеност стила и ученост која се у њима види, њихова култура. Али би било погрешно сматрати да је домет биографија ограничен на двор и властелу; преко цркве, оне су улазиле у народ, и то у најдословнијем смислу речи.

С формалне стране, свако житије има одређену композициону схему, која се неће напустити ни до последњих производа наше старе књижевности, у XVII веку, и без обзира да ли се ради о *Житију св. Саве, цара Уроша* или *Борђа Кратовца*.

На првом је месту обично у в о д, који представља теолошко-религиозно образложење како за писање житија тако и за сам култ светога. То је, дакле, мотивација култа. Отуда је увод испуњен извесним општим хагиографским местима, моралним расуђивањем и позивом на подражавање светоме. Осим тога, култни, литургички смисао писања житија изражен је управо у уводу, молитвеним обраћањем Богу, с једне, и светоме, с друге стране, за натприродно садејство и помоћ у писању житија. Значи да се и само писање житија доживљавало као један култни акт; тачније речено, писање житија (биографије) било је саставни део и један од битних момената у стварању црквеног култа, који, у источној цркви, није познавао онај сложени формални поступак канонизације како се он обликовао на Западу.

После увода долази главни део житија — е к с п о з и ц и ј а свечевог живота, почев од рођења или чак од пре рођења, до смрти. Каже се обично да је та експозиција у житију одн. у старим српским биографијама изведена уз много цитата и паралела из Библије и осталих религиозних списа, али је то само један спољни елемент који не исцрпљује суштину. Није у питању неки средњовековни маниризам, тежња да се задовољи једна вербалистичка форма која, у ствари, не би имала никакве садржине и никаквог смисла. У студијама о старим биографијама наћи ће се и покушај да се формално теолошко-библијско рухо експозиције протумачи као плашт за скривено протурање неких нетеолошких, овоземаљских, чисто световних па и политичких идеја (класичан пример: Милош Савковић о Стефану Првовенчаном). Међутим, теолошко обликовање експозиције у нашим биографијама само је израз религиозног погледа на свет и збивања у животу једне личности. Тај проблем задире, с једне стране, у питање идеолошких основа наше старе књижевности уопште, а с друге — у питање стила наших књижевника у средњем веку, стила који је без сумње одраз и неких психолошких чинилаца, једног менталитета који ми, у овом веку, све до скора једва да смо уопште

сао. За нас је свет пре свега оно што видимо; наш доживљај стварности је искуствен и конкретан. У средњем веку, за средњовековног књижевника, свет је пре свега оно што се не види, оно што је иза и »изнад« видљивог, конкретног, искуственог; његов је доживљај света мистичан и апстрактан. Тиме је одређен и његов стил. Он пише о личностима које не припадају само овом конкретном свету. Штавише, и када су ту, оне су пре гласници једнога другог, невидљивог света, носиоци духовних, симболичних порука, него владари који владају, архиепископи који руководе црквом, испосници који скупљају глогиње да прехране свој дуги и бескрајни пост. Отуда ће се у животу светаца говорити претежно оним речником, у оним фигурама, у оном узвишеном тону који ће створити атмосферу вишезначности и апстракције, и изнад свега — оне литургичке посвећености у којој се доживљава духовно изједначење »свих са свима у Богу«. Средњовековном књижевнику је страна наша модерна тежња ка индивидуализацији. Он уме да пише конкретно, али он то неће. И супротно нашим данашњим схватањима, он иде на уопштавања и на откривање *типа* једне личности, а не на оно што би је разликовало и одвајало од збора светих на небу. Због тога све биографије нама личе једна на другу, и због тога ми често говоримо о »шаблону« живота њихових јунака, и сумњамо у историјску веродостојност њиховог казивања. У питању је, значи, неспоразум епоха и менталитета, идеологија и естетских мерила, а не недостатак једне књижевности која није ни могла ни желела да буде друкчија.

У складу са овим схватањима, ни колебање нашега старог књижевника између прозе и поезије, између лирског и епског, чак и у таквим класично прозним делима као што су животописи, нимало не изненађује. У ствари, песништво је у природи свакога религиозног књижевног стварања у средњем веку, као што је песма још у античка, библијска времена најприроднији израз религиозне емоције која је и нагонила на стварање једнога цара, као што је био Давид, или пророка, какав је пророк Јеремија. Химна ће зато бити увек на уснама и у перу средњовековног књижевника, да њоме њеним стихом и ритмом, изрази своје дубоко узбуђење у сусрету са нечим што »није од овог света«. Молитве су, на пример, по правилу изречене песнички. Похвале — врло често.

II

Први српски биограф, ако изузмемо писце старијих, »класничних« житија, био је *Сава Немањић* (1175—1235). Он је по много чему »први«: први српски принц који

је побегао у манастир, први српски архиепископ одн. први поглавар самосталне српске цркве, први српски кодификатор црквеног права *(Крмчија)*, први српски биограф, први химнограф, уопште први оригинални књижевник српски. Намлађи син великог жупана Стефана Немање, родоначелника династије која ће Србијом владати кроз читав средњи век, он је напустио управу Хумском земљом и побегао у Свету Гору, где се замонашио у руском манастиру Св. Пантелејмона, одакле прелази у Ватопед. Заједно са оцем, који је као монах Симеон дошао у Ватопед 1197, Сава обнавља Хиландар 1198. После Симеонове срмти враћа се у Србију, мири сукобљену браћу Стефана и Вукана, и постаје игуман манастира Студенице (1207—1217). Постигао је у Никеји независност српске цркве (1219) и умешно организовао црквени живот у Србији. У два маха је путовао као ходочасник у Свету Земљу (1229—30, и 1234—35). Са другог пута се није ни вратио: умро је у Бугарској, у Трнову, 1235, као гост Ивана II Асена. Уочи другог ходочашћа, Сава се повукао са архиепископског престола, пошто је претходно поставио за свог наследника јеромонаха Арсенија. Култ је добио убрзо по смрти, свакако већ код преноса његовог тела у Милешево (1236). Мошти су му спалили Турци у Београду 1594.

Свој књижевни рад започео је Сава још у Светој Гори, састављајући за испосницу у Кареји *Карејски типик* (1199), а за Хиландар — *Хиландарски типик*. Око 1200. године написао је и прво химнографско дело у нас, *Службу светом Симеону*. У Србији је 1208. саставио *Студенарском типику* налазе се извесни елементи Симеона. Та биографија није самосталан спис, већ је написана као саставни део Студеничког типика, према уобичајеној пракси да се у манастирском типику опише и живот ктитора, оснивача манастира. У ствари, већ у *Хиландарском типику* налазе се извесни елементи Симеонове биографије, коју је Сава разрадио у једно потпуно, целовито житије. Без обзира на извесна нејасна места, која потичу од грешака писарских, ово је Житије од велике историјске и исто тако књижевне вредности. Одликује се добром композицијом, једноставношћу стила, уздржаном топлином и непосредношћу.

Савин старији брат, *Стефан Првовенчани*, први краљ Србије (1196—1227), други је српски биограф. Немања је у корист Стефана абдицирао 1196, али је између овога и старијег брата Вукана одмах по Немањиној (Симеоновој) смрти 1200. год. дошло до борбе за престо. Круну је добио из Рима, 1217. Живот је завршио као монах Симон 1227. Теодосије ће потом писати о књижевним талентима Стефановим, и то се потврђује како текстом познате Хиландарске повеље (1200—1202), у којој има изванредно песничких, управо лирских места, тако и *Житијем светог Симеона* (1216), првом самостал-

ном биографијом у старој српској књижевности, писанбј вероватно за годишњи празник (сдов. »памет«) светога. Мање је непосредна и конкретна од Савине биографије, али одаје писца високе књижевне културе и знања. Не зависи од Саве, историјски је не мање важна, а по обиму је двоструко већа у односу на Савину биографију.

О животу трећега српског биографа, *Доментијана*, не знамо много. Према истраживању В. Ћоровића, он се родио негде у првих година XIII века (по Ђ. Сп. Радојичићу — око 1210), али се не зна где. Био је по свој прилици ученик Саве Немањића и његов пратилац на другом ходочасничком путу у Свету Земљу, 1233-35. Као јеромонах, живи у Карејској, испосници, и ту за краља Уроша I, 1253. године (по Бечком рукопису — још 1243. године), можда и на подстицај најмлађег брата краља Уроша, Предислава, тада монаха Саве и каснијег српског архиепископа Саве II, написао монументалну биографију *Житије светог Саве*. После овога буде изабран за духовника манастира Хиландара (1263), где већ идуће године пише своје друго биографско дело, *Житије светог Симеона* (1264). Умро је вероватно у Хиландару, не зна се ни приближно које године после довршења Симеонова житија.

Већ је В. Ћоровић приметио да је Доментијаново *Житије светог Саве* »права и пуна биографија типа такозваних византијских реторских житија, одређених не да се чита само на празник светитељев, него као права лектира«. По обиму највећа од свих старих српских биографија, то је целовито књижевно дело, веома карактеристично како за одређену врсту књижевности, тако и за наше средњовековне погледе на стил и за тадашњу духовност. Доментијан је и песник и приповедач, али је у свему томе доследно контемплативан, веран основној тежњи сваке добре и велике источне хагиографије, тежњи ка апстраховању и уопштавањима на једном ширем метафизичком плану. Њему је признавана ученост, али му је у исто време узимано за зло што говори речима Библије и заобилази податке који су за савременог историчара значајни. Читаоцу с почетка XX века, а многима и данас, његов је текст заморан или чак досадан. У ствари, Доментијанов начин писања строго је подвргнут његовим метафизичким и естетским погледима. У томе је можда сув, али се стрпљивијим праћењем његовог казивања, из реченице у реченицу, из фигуре у фигуру, из симбола у симбол, кроз све нагомилане синониме па и библијске цитате, открива један дубоко проживљени однос према стварима о којима говори. Доследније од других, Доментијан гради своје житије на темељима једнога мистичко-исихастичког схватања, и смисао његове симболике и библијске фразеологије јесте у томе да се живот, »житије« светога показује као дејство божанског Духа, као испољавање једне друге, невидљиве стварности. Сва лица и све речи које се у овом Житију казују, имају ауру надземаљске светлости. *Житије светог Симеона* мање је успело, и састављено је добрим делом из навода по Житију од Стефана Првовенчаног, и понављања из *Житија светог Саве*. Осим тога, Доментијан овде користи и *Похвалу кнезу Владимиру*, дело кијевског митрополита Илариона (*Слово о закону и благодати*, између 1037. и 1050. године), што је од не малог значаја за историју културних веза између Србије и Русије у средњем веку. Доментијан је пресудно утицао на књижевно стварање Теодосија Хиландарца и Данила Пећког.

Теодосије Хиландарац, најчитанији биограф св. Саве а можда и најчитанији средњовековни биограф код нас, још мање је историјски познат од Доментијана. У ствари, о његовом животу, како је приметио још П. Поповић, не знамо ништа. Био је хиландарски монах, помињан, по некима, у повељама и светогорским актима између 1316. и 1347/48. године (В. Мошин). Међутим, први препис његовог *Житија светог Саве*, тзв. Теодулов препис, датиран је тачно 1335/36, тако да је Житије морало бити написано пре те године. Пажљивим испитивањем дошло се и до закључка да се настанак овог Житија може ставити у године 1290—92 (Ђ. Сп. Радојичић), али се то на жалост, још не може сматрати потпуно доказаним. У веома сложено питање хронологије Теодосијевог живота и његових списа, разуме се, овде не морамо улазити, али се ипак може поставити један шири оквир његовом књижевном раду: од краја XIII до двадесетих година XIV века. У науци је потпуно одбачено мишљење да је Теодосије старији од Доментијана (П. Срећковић, 1898). У означеном раздобљу написао је Теодосије многа песничка дела: *Канон опити Христу, Симеону и Сави; Похвалу Симеону и Сави; Каноне опите Симеону и Сави* за свих осам гласова октоиха; посебан *Канон опити Симеону и Сави* четвртог гласа; *Службу светом Симеону; Службу светом Сави; Службу светом Петру Коришком*. То је велики део корпуса старога српског песништва, и Теодосије је, несумњиво, највећи и најбогатији српски химнограф. Међутим, он је и значајан прозни писац управо као творац *Житија светог Саве*, и другог, *Житија светог Петра Коришког*. По првоме је за сада, углавном, и познат, јер његова песничка дела још нису приступачна широј читалачкој публици. То Житије настаје, како сам Теодосије у заглављу каже, прерадом Доментијанова Житија, али је то ипак, по свему, самостално и надахнуто дело; од Доментијана много трагова нема. Подударања су у општем плану експозиције, али је то сасвим други стил, потпуно други уметнички израз. Било је мишљења (М. Савковић) да је Теодосије са овим делом створио »роман«, »једно једино (наше средњове-

ковно дело — *Д. Б.)* које припада белетристици«. У томе се претерало. Теодосије пише, ипак, само житије, он је хагиограф. Једино што Теодосија одликује у поређењу са другим биографима, а посебно са Доментијаном, његовим књижевним »предлошком«, јесте једна изузетна приповедачка природа која му омогућава да апстрактни свет хагиографије открива кроз живу, динамичну слику пре него кроз реторско разлагање дубоких медитација. Теодосијево приповедање је драматично, и отуда занимљиво и за она времена која неће имати разумевања за хагиографску апстракцију од које полази и Теодосије. Зато је ово Житије увек било обасипано похвалама, а зато је и у средњем веку уживало највећу популарност, о чему сведочи релативно велики број сачуваних преписа. Али, се и поред тога не би смело превидети да је мисао Теодосија и у суштини и по својој основној боји контемплативна, исихастичка, не мање (ако не и више) таква него Доментијанова. Теодосије преноси у нашу хагиографску књижевност најбољу традицију синајске исихастичке књижевности VII века (Јован Лествичник), као и оне византијске књижевности која је настала под утицајем и по надахнућу синајске школе (Симеон Нови Теолог, XI в.). У питању је не само истоветан поглед на духовни живот него и живо, поетски обликована мисао, која се никад не развија на рачун емоционалне непосредности.

Настављајући дело Доментијана одн. Теодосија, српски архиепископ *Данило Пећки* (Данило II, око 1270—1337) саставља први хагиографски зборник у нашој старој књижевности, заправо низ биографија што су постале језгро онога зборника који ће бити настављан и прошириван током следећих деценија, бар од још двојице настављача. Данило је иначе био млади властелин на двору краља Милутина када је одлучио да крене трагом светога Саве те да се замонаши у манастиру Св. Николе у Кончулу на Ибру. Убрзо је постао синкел архиепископа Евстатија II, да године 1306—11. проведе у манастиру Хиландару као игуман, где ће се прославити одрешитом одбраном манастира од напада каталанских најамника. Епископ бањски (са седиштем у манастиру Бањској) био је у раздобљу 1311—15. Потом поново одлази у Хиландар, али се већ 1316, по смрти Саве III, враћа у Србију да за управе новог архиепископа Никодима буде епископ хумски (1317—23), а од 1323. па све до смрти, 1327, српски архиепископ у Пећи. Био је веома добар и користан дипломата, градитељ многих цркава и манастира, и одличан писац. *Службу светом Арсенију* и *Службу светом Евстатију* написао је у класичном стилу и тону црквеног песништва. Познатији је као писац биографија. Свакако су његове биографије: *Житије краља Драгутина, Житије краљице Јелене* и *Житије краља Милутина*, затим биографије архиепископа: *Житије Арсенија I, Саве II, Данила I, Јоаникија, Евстатија I*, можда и *Јакова, Евстатија II* и *Саве III*. Данило је ова житија смислио као једну целину, »као српску историју приказану у владарским и митрополитским животима« (Н. Радојчић). У ствари, Данило својим зборником много мање приказује српску историју него што покушава да дâ једну духовну интерпретацију српске историје као дејства божјих преко личности светих појединаца — владара и архиепископа. Низ Данилових житија илуструје, заправо, једно провиденцијално схватање историје, карактеристично за Византију и остале земље у њеној културној сфери. Уз то, већ сама композиција овог зборника, мада не сасвим вешто изведена, у начелу хоће да покаже неопходност склада између цркве и државе у Србији, у духу познатих политичких и црквенополитичких погледа византијске цркве, те да кроз потврду култова српских владара и црквених поглавара потврди и тезу о јединственој и недељивој судбини цркве и династије у Српској Земљи.

Данило Пећки имао је бар двојицу настављача и више интерполатора. Његов ученик, коме не знамо име, написао је *Житије Данила Пећког, Житије Стефана Дечанског* и *Житије цара Душана*, и у тим делима остварио нове вредности старе српске хагиографије. Његова проза је реалистична у опису, историчка у казивању о догађајима и још више — у мерилу којим се за биографију одабирају догађаји достојни белешке и описа. Нарочито је значајно *Житије Данила Пећког*. Неки научници, за разлику од Н. Радојчића, држе да је зборник *Живота краљева и архиепископа српских*, као књижевна целина, настао као дело овога Даниловог ученика, у времену 1337—40 (Б. Сп. Радојичић). У сваком случају, зборник ни тада није довршен. Бар још један настављач Даниловог биографског језгра саставио је *Житија патријарха Јаоникија, Саве и Јефрема*.

Данило Бањски, патријарх српски око 1350—1396, писац је не само *Службе* него и кратког *Житија краља Милутина*, поред познате *Похвале кнезу Лазару, Слова о Симеону Немањи* и *Слова о светом Сави*.

Пећки епископ *Марко* (1390 — после 1411) написаће поред *Службе архиепископу Никодиму* (1414) и *Житија његова оца јеромонаха Герасима* (1398—99), и *Службе патријарху Јефрему*, још и *Житије патријарха Јефрема* (1400—1407), али оно, на жалост, још није преведено.

Петнаесто столеће доводи у Србију и двојицу странаца, који ће, међутим, српској књижевности оставити у наслеђе значајна дела, и то управо биографије. То су Григорије Цамблак и Константин Философ. *Григорије Цамблак* је, како би рекао П. Поповић, »личност међусловенска или међубалканска, да не кажемо космопо-

лит и авантуриста«. Његово порекло и народност не могу са сигурношћу бити утврђени, али се с највише основа мисли да је Влах, сигурно из угледне византијске породице која је у Бугарској, средином XIV в., постала блиска цару Ивану Александру (1331—71). Стриц му је чувени кијевски митрополит и књижевник Кипријан (1376—1406). Григорије се родио вероватно у Трнову, у Бугарској. Из Бугарске одлази најпре у Цариград, затим у Свету Гору (1393—1401). Тада прелази у Молдавију, где је игуман касније чувеног манастира Њамца (1401—1402), те из Њамца иде у Србију деспота Стефана Лазаревића. У Србији је игуман Дечана (1402—1409), али после смрти митрополита Кипријана 1409. год. одлази у Русију, и тамо постаје кијевски митрополит (1415—1419. или 1420). Учествовао је на сабору у Констанци 1418.

Цамблак је био веома образован човек и писац многих дела, која су ушла у књижевност Бугарске, Србије и Русије. За нас је најзначајније *Житије Стефана Дечанског*, писано у Дечанима 1403—1404, као и *Службу Стефану Дечанском* из истог времена. За српску књижевност везан је и опис преноса моштију свете Петке у Србију. *Житије Стефана Дечанског* »по књижевној вредности спада у најбоље производе наше старе биографије и средњовековне књижевности« (П. Поповић). Обично се као врлина ове биографије с правом истичу поетичност казивања и жив, сликовит опис, а још више од тога — композиција, јединство ефекта, тон и вештина глорификовања онога о коме се пише. Са историјске тачке гледишта, ово Житије не вреди много, али је у књижевном погледу веома значајно. Цамблак је одличан психолог, изврстан сликар (Опис манастира Дечана), али је све то ипак уоквирено и прожето класичним хагиографским тоном. После Данила Пећког и његових настављача, Цамблак многима представља извесно »враћање« у односу на општу тенденцију развоја старе српске биографије од хагиографије ка правој средњовековној историографији.

Константин Философ (XIV—XV век!), за разлику од Григорија Цамблака па чак и насупрот њему, одводи српску биографију путем хеленистичког животописа и византијске историографије. Подаци о његовом животу су изузетно оскудни, мада се његово присуство у Деспотовини за све време Стефанове владавине (1402—1427) веома снажно осећало. Није познато ни које је народности, мада је дошао из Бугарске (Костенец, отуда и »Костенечки«), на основу чега се обично сматра да је Бугарин. Он се у Србији прославио својим научним, филолошким радовима који су канонизирали тзв. ресавску реформу српског правописа *(Сказаније о писменех)*, али је за нас значајнији по својој богатој, мада тешко писаној биографији, *Житију деспота Стефана*.

Ово дело је Константин написао на тражење патријарха Никона, 1431. године. Надахнуто искреним одушевљењем за личност и дело Стефана Лазаревића, ово је Житије у извесном смислу »античко«, бар по угледању на своје јасне узоре у Плутарховим *Упоредним животописима*. Са културноисторијске стране је нарочито значајно обиље световног, профаног знања у овој биографији: ту је познавање класичних писаца, светске историје, географије. Као књижевника, Константина одликује смисао за композицију, сликовитост казивања и добар опис (Опис Србије, Опис Београда).

Последњи биограф, *Пајсије Јањевац*, српски патријарх 1614—1647, обележио је крај старе српске биографске књижевности покушајем потпуног повратка на тон, стил и естетске погледе наших хагиографских почетака. Захваљујући томе што нам је временски ближи и што из XVII века уопште имамо релативно више историјских података, његов живот је доста добро познат. Свештенички син, рођен средином XVI в., он је 1612. год. постао митрополит новобрдски одн. грачанички, а патријарх постаје после мученичке смрти патријарха Јована 1614. Исправан у својим односима са турском влашћу, Пајсије је развио велику делатност на културном и црквеном пољу. Позната су његова неуморна путовања по целој пространој територији Пећке патријаршије, а још више — изузетна љубав коју је испољио према старој српској књизи, према рукописима. Путовао је у Свету Земљу (1645—46). Одржавао је и дипломатске односе са Римском куријом, али је тражио помоћ и од Русије. Као књижевник, написао је више дела: *Службу* и *Кратко житије Стефана Првовенчаног*, затим *Службу* и *Житије цара Уроша*, ова два последња дела 1642. године. Мада у многим појединостима легендарно, ово кратко Житије је једна добро написана биографија, са природном, течном нарацијом, али, на жалост, без добре композиције. Занимљива је веза између овог Житија и народног предања, као и страних писаних извора, затим писама и дијалога, у чему неки историчари виде знакове прелаза од средњовековне књижевности ка модерној, заправо од старе српске, средњовековне, ка модерној историографији (Н. Радојчић). У њему се, најзад, први пут јасније осећа присуство једног родољубља које наслућује времена српских устанака и покрета за народно и потом национално ослобођење и стварање нове, модерне, државе.

Димитрије Богдановић